

Persecuțiile împotriva creștinilor generalizate de împăratul Deciu (249-251) au generat o adevărată criză spirituală în sânul Bisericii, cu grave repercusiuni asupra vieții ei pe o perioadă îndelungată. Faptul că unii creștini, chiar și formal, au cedat în fața cruzimii torturilor aplicate de persecutori, decizându-se de Mântuitorul Hristos, a declanșat mari controverse în sânul Bisericii. Ea trebuia să decidă asupra modului în care să se raporteze la acești *traditori* (lapsi), ce măsuri să ia pentru reprimirea lor în comunitatea creștină și cât de intensă și de aspră să fie penitența aplicată lor. Raportarea diferită a unor Biserici locale la această situație a dat naștere la dispute aprinse și îndelungate, care n-au putut fi rezolvate definitiv nici prin hotărâri sinodale. Ca atare s-au instaurat și stări de schismă între mai multe comunități creștine cu grave consecințe asupra credibilității mărturiei apostolice în fața păgânilor. Uneori aceste dispute deveneau atât de grave, încât era nevoie să se apeleze la intervenția puterii seculare, ceea ce putea afecta, într-o mare măsură, autonomia Bisericii față de stat.

Una dintre problemele majore care au tulburat viața Bisericii mai bine de un secol a fost mișcarea donatistă¹. Alături de novațieni și melitieni, donatismul a apărut ca rezultat al rigorismului religios manifestat mai pregnant la creștinii din nordul Africii². Denumirea, standardizată în timp, este legată de numele lui Donatus, episcop de Casae Nigrae și apoi Cartagina (†355), care a fost unul din principalii îndrumători ai acestei grupări dizidente.

Încă nu se încheiase definitiv controversa baptismală în care fusese implicat și Sfântul Ciprian al Cartaginei³, când creștinătatea nordafricană a fost confruntată cu disputa donatistă, care pe parcursul unui întreg secol a degenerat de la confruntări teologice la adevărate „lupte de stradă”. Răspândirea creștinismului pe o arie geografică foarte extinsă și pe un substrat religios foarte variat și comunicarea inter-creștină cu mari deficiențe la început au dat naștere la multe neînțelegeri în sânul comunităților. Însă cea mai importantă cauză care a dus la apariția diverselor

¹ Lucrări de referință pentru controversa donatistă la J.L. Maier, *Le dossier du Donatisme*, 2 Bd. (= Texte und Untersuchungen, 134), Berlin, 1987-1989; W.H.C. Friend, *The Donatist Church*, Oxford, 1971; E.L. Grasmück, *Coercitio. Staat und Kirche im Donatistenstreit* (=Bonner Hist. Forsch. 22), Bonn, 1964; E. Tengström, *Donatisten und Katholiken. Soziale, wirtschaftliche und politische Aspekte einer nordafrikanischen Kirchenspaltung*, (=Studia Graeca et Latina Gothoburgensis, 18), Göteborg, 1964;

² A. Angenendt, *Das Frühmittelalter. Die abendländische Christenheit von 400 bis 900*, Kohlhammer, Stuttgart, 1995, p. 73.

³ Disputa baptismală care privea recunoașterea sau nu a valabilității botezului ereticilor i-a antrenat ca exponenți principali pe episcopii Ștefan al Romei (254-257) și Ciprian al Cartaginei (†258). Primul susținea tradiția romană întâlnită și în Egipt și Palestina, de a primi pe eretici în comuniunea bisericească doar prin punerea mâinilor, fără a-i reboteza, motivând că Taina Botezului lucrează independent de voința și vrednicia săvârșitorului, fiind necesară mărturisirea credinței și botezul primit în numele Sfintei Treimi, la revenirea în Biserică prin punerea mâinilor episcopului primind din nou harul Duhului Sfânt. Al doilea reprezenta tradiția africană întâlnită și în Asia Mică, cerând rebotezarea ereticilor și chiar a lapsilor, primii neavând botez valabil pentru că erau înafara Bisericii, iar ceilalți pierzând harul Duhului Sfânt primit la botez pentru că s-au lepădat de Hristos. Concepția Sfântului Ciprian aprobată de sinoadele cartagineze din anii 255 și 256 și susținută de episcopii Firmilian al Cezareei Capadociei, Eleonas din Tars și alții l-au determinat pe Ștefan al Romei să întrerupă legăturile frățești cu episcopatul asiatic și cu cel african. Totuși, comuniunea bisericească dintre episcopii Ciprian și Ștefan nu a fost întreruptă, amândoi murind ca martiri în timpul persecuției împăratului Valerian. Chestiunea baptismală a primit un răspuns definitiv la Sinoadele de la Arelate (314) și Niceea (325) care au hotărât recunoașterea valabilității oricărui botez dacă a fost săvârșit în numele Sfintei Treimi. Detalii despre acest subiect la I. Todoran, “Botezul ereticilor”, în *Mitropolia Ardealului*, nr. 4-6/1961, p. 242-268; D. Popescu, „Doctrina despre Taina Botezului în primele secole creștine”, în *Ortodoxia*, nr. 3/1961, p. 393-404; I.G. Coman, “Personalitatea Sfântului Ciprian”, în *Studii Teologice*, nr. 5-6/1959, p. 267-296; M.T. Finn, *Early Christian baptism and the catechuminate: Italy, North Africa and Egypt*, Collegeville, 1992; C. Voicu, *Botezul în Tradiția Patristică*, Ed. Agnos, Sibiu, 2011, p. 80-86 și 159-166.

dispute între creștini au constituit-o persecuțiile cu care Biserica s-a confruntat aproape trei secole (64-313). Donatismul a fost una din consecințele persecuțiilor asupra vieții bisericești, manifestându-se în Africa pe fondul rigorismului creștin promovat de Tertulian și Sfântul Ciprian al Cartaginei în legătură cu valabilitatea Sfințelor Taine săvârșite de un cleric decăzut⁴.

Disputa s-a conturat în contextul alegerilor de episcop pentru Cartagina după moartea lui Mensurius (311). Cel desemnat a fost diaconul Cecilian, unul dintre susținătorii opiniei critice manifestată de predecesorul său în legătură cu entuziasmul exagerat al unor creștini de a deveni martiri cu orice preț⁵.

Prin urmare, rigoriștii vizați de critica lui Mensurius, suspectau pe cel desemnat de prea mare toleranță față de *traditori*, socotindu-l pe el însuși ca fiind unul dintre ei⁶, și urmăreau cu interes evoluția evenimentelor privind consacrarea lui întru episcop. Din acestea au rezultat motivele nemulțumirii adversarilor lui: hirotonia întru arhiepiscop s-a făcut de episcopii Felix de Aptunga, Novelus de Cizic și Faust de Thurburbo Maius, suspectați de trădare, și nu a fost invitat la această consacrare episcopul primat al Numidiei. În plus, doi dintre pretendenții la scaunul episcopal cartaginez (Botrus și Caelestius) s-au alăturat nemulțumiților iar față de curatorii (bătrânii) eparhiei Celestin trebuia să ia măsuri căci se făcuseră vinovați de delapidare a bunurilor bisericești, după cum îl atenționase încă înainte de plecarea la Roma episcopul Mensurius⁷. De asemenea, Cecilian nu era în grațiile matroanei Lucilla, care susținea financiar Biserica africană, pentru că o oprise să venereze unele oseminte pe care ea le considera moaște de martiri⁸.

⁴ Raportarea creștinilor la persecuția a determinat conturarea mai multor atitudini: unii le-au primit ca o situație dată de un anumit context și au mărturisit credința în Hristos chiar dacă acesta presupunea jertfa supremă; alții, temându-se de torturi și de moarte sau considerând că pot să-și păstreze credința în mod tainic dar formal să declare că nu sunt creștini și să obțină cu bani sau prin relații un certificat, au procedat în consecință; alții, nedorind o confruntare deschisă cu persecutorii, au preferat să se ascundă până trecea primejdia arestării; alții, dintr-un spirit rigorist, căutau cu orice preț martiriul, socotind că prin aceasta își asigură în mod cert mântuirea. Când s-a pus în discuție reprimirea celor căzuți, aceste diverse atitudini au creat mari probleme Bisericii în judecarea fiecărei categorii și au dat naștere la aprinse controverse, care au degenerat uneori în stări de schismă. A se vedea D.N. Vălean, *Erezii, controverse și schisme în creștinismul secolelor I-XI*, Ed. Limes, Cluj-Napoca, 2009, p. 53-56 și 72-78.

⁵ Scriindu-i episcopului Secundus de Tigisis pe la anii 304/305, în timpul cruntei persecuții a lui Dioclețian, Mensurius mărturisea că a predat perchezitorilor cărți eretice în locul cărților sfinte pe care le-a ascuns în reședința sa. Fiind reclamat, proconsulul roman nu a dat curs acuzațiilor. În schimb unii dintre cei care căutau cu orice preț martiriul și care poate făceau parte dintre acuzatorii rigoriști (n.n.), țineau în mână cărțile sfinte, declarând că nu le vor preda sub nicio formă, cu toate că nu le ceruse nimeni acest lucru. După opinia lui Mensurius, astfel de creștini nu merită să fie venerați ca martiri, chiar dacă expunându-se în acest mod au fost în cele din urmă arestați și omorâți de persecutori. La rândul său, Secundus i-a relatat despre modul cum s-a desfășurat persecuția în Numidia și cum el însuși a fost momit cu bani ca să predea cărțile sfinte, lucru pe care l-a refuzat căci nu voia să fie considerat trădător și mai ales să nu dea un exemplu rău de nerespectare a prescripțiilor evanghelice. A se vedea extrasul din procesul-verbal al disputei cu donatiștii la Cartagina, în anul 411, la Fer. Augustin, *Breviculus collationis cum Donatistis*, 3,13,25, în: *Kirchen- und Theologiegeschichte in Quellen*, Bd. I, Alte Kirche, traducere germană și comentariu de M.A. Ritter, ed. a 9-a, Neukirchen-Vluyn, 2007, p. 131. Optatus din Mileve în lucrarea sa *Contra Parmenianum Donatistam*, ed. de Carl Ziwsa, *Corpus Scriptorum Ecclesiasticorum Latinorum* (CSEL), vol. 26, Viena, 1893, adaugă în anexă câteva documente legate de modul cum se desfășurau perchezițiile în timpul persecuției. Relevantă în acest sens este lucrarea *Gesta apud Zenophilum*. A se vedea exemplificări la M. Tepelea, *Dioclețian și persecuțiile împotriva creștinilor*, Oradea, 2008, p. 111-118.

⁶ În timpul persecuției lui Dioclețian, în rândul creștinilor întemnițați s-au conturat două grupuri scindând u-se chiar unitatea dintre ei. Cei ce se considerau „adevărații mărturisitori” îi socoteau pe unii confrăți de suferință trădători și prin urmare excluși din ceata mucenicilor. Pentru că grupul deținuților abisinieni a murit înfometat, i-a făcut pe rigoriști să pună pe seama episcopului Mensurius și a diaconului Cecilian oprirea suplimentării acestora cu hrana necesară. Este cunoscut faptul că Mensurius a condamnat expunerea la martiriu cu orice preț, dar să fi apelat la o astfel de măsură este exclus. Înfometarea era una din metodele de constrângere a creștinilor la apostaziere și în aceste condiții persecutorii urmăreau ca apropiații celor încarcerați să nu le aducă hrană. Optatus de Mileve, *Contra Parmenianum Donatistam*, 3,14,26, (=A.M. Ritter), p. 132.

⁷ Denunțat autorităților că nu a predat cărțile sfinte spre a fi arse, ci unele eretice, a trebuit să se refugieze pentru un timp la Roma, cf. D.N. Vălean, *op. cit.*, p. 74.

⁸ Este vorba de unii creștini care s-au expus în mod voit persecuției, atitudine respinsă de episcopul Mensurius. De aceea ei nici nu erau considerați martiri. A Schindler, *Afrika I. Das christliche Nordafrika (2. bis 7. Jh.)*, în *Theologische Realenzyklopädie*, Bd. I, Berlin/New-York, 1977, p. 655.

În aceste condiții, adversarii lui Cecilian în frunte cu episcopul Donatus de Casae Nigrae în Numidia căutau să-l înlăture din scaun. Deși desemnarea fusese aclamată de tot poporul (suffragio totius populi) și recunoscută de majoritatea episcopatului apusean în frunte cu Miltiade al Romei (311-314), episcopii numidieni sub președinția primatului Secundus de Tigisis s-au întrunit în sinod la Cartagina în anii 311-312. Cei aproximativ 70 de episcopi, motivați probabil și de darurile primite de la matroana Lucilla, au decis respingerea alegerii și consacrării lui Cecilian drept necanonică. Au invocat că a fost hirotonit de episcopi suspectați de trădare și că el însuși ar fi interzis suplimentarea cu hrană a creștinilor încarcerați de persecutori.⁹

Sinodalii au confirmat alegerea lectorului Maiorin din anturajul Lucillei ca episcop de Cartagina. Susținătorii lui s-au grupat într-o Biserică separată, „a celor curați”, erijându-se în continuatorii Bisericii africane și proprietarii de drept ai bunurilor ei¹⁰. Prin urmare Biserica Africii s-a scindat, cei doi episcopi acuzându-se reciproc de necanonicitate. Maiorin a murit în anul 313 însă schisma nu s-a aplanat. În locul lui a fost așezat Donatus, de numele lui fiind legate destinele mișcării donatiste pentru mai multe decenii¹¹.

Măsurile pe care le-a luat împăratul Constantin cel Mare în favoarea Bisericii, în concordanță cu aplicarea edictului de toleranță emis de Galeriu în anul 311 și a înțelegerii cu Liciniu la Mediolanum, din anul 313, și care demonstau că împăratul este de partea lui Cecilian¹², i-au determinat pe donatiști să apeleze la el, ca instanță supremă în judecarea cauzei lor, invocând diverse învinuiri episcopului contestat de ei¹³. Prin aceasta, ei creau un precedent implicând puterea imperială în rezolvarea unei probleme bisericești. Cei cinci semnatari îi sugerau împăratului să încredințeze acest caz judecării episcopilor galici¹⁴.

Propunerea a fost agreată de suveran pentru că avea încredere în episcopatul galic loial față de el (reședința sa imperială fusese la Treveri, în Galia) și pentru că acesta păstrase neutralitatea în disputa baptismală dintre Roma și Cartagina. În consecință, împăratul Constantin, care dobândise, în urma victoriei de la Pons Milvius, supremația peste partea apuseană a imperiului, l-a însărcinat pe episcopul Miltiade al Romei să rezolve acest caz. Cecilian trebuia să se prezinte la Roma însoțit de 10 episcopi favorabil lui. Alți 10 episcopi dintre adversari trebuiau să expună motivele schismei. Arbitrajul era asigurat de Miltiade împreună cu Reticiu de Autum, Maternus de Colonia și Marinus de Arelate. Pentru a facilita o mai bună cunoaștere a realităților privind controversele din Biserica Africii, împăratul trimitea papei și scrisorile acuzatoare primite prin intermediul proconsulului Anulinus. Totodată îi împărtășea dorința de a readuce pacea în Biserica de care donatiștii s-au despărțit¹⁵.

După o dezbaterie aprinsă pe probleme doctrinare, sinodul de la Roma a comunicat la 2 octombrie 313 decizia finală: se recunoștea alegerea și consacrarea canonică a lui Cecilian și se respingea numirea lui Maiorin; se condamna practica donatistă de a readministra Sfintele Taine

⁹ Cf. Optatus de Mileve, *Contra Parmenianum Donatistam*, I,19,20, și Fericitul Augustin, *Breviculus collationis cum Donatistis*, 3,14,26, (=A.M. Ritter), p. 132.

¹⁰ G. Haendler, *Die abendländische Kirche im Zeitalter der Völkerwanderung*, (= Kirchengeschichte in Einzeldarstellungen, I/5), Berlin, 1980, p. 45; C. Andresen/ A.M. Ritter, *Geschichte des Christentums, I/1. Altertum*, Kohlhammer, Stuttgart, 1993, p. 69

¹¹ K. Baus, *Von der Urgemeinde zur frühchristlichen Großkirche*, în H. Jedin (editor), *Handbuch der Kirchengeschichte*, Bd. I, Freiburg-Basel-Wien, 1985, p. 465.

¹² Pentru împăratul Constantin cel Mare, Cecilian este întâistătătorul Bisericii universale din dioceza Africii a cărei capitală era Cartagina, cf. Scrisorii imperiale către proconsulul Anulinus, la Eusebiu de Cezareea, *Istoria bisericească*, X,VII,2, în col. Părinți și scriitori bisericești (=PSB), vol. 13, București, 1987, p. 385. De asemenea, chiar îi cerea lui Cecilian să denunțe pe donaștii care refuză să i se supună autorității juridice imperiale reprezentată de proconsulul Anulinus și vice-prefectul Patricius, cf. Scrisorii către Cecilian, *ibidem*, X,VI,4-5, p. 385.

¹³ Cf. Scrisorii către Miltiade al Romei, *ibidem*, X,V,18, p. 382.

¹⁴ Cererea, însoțită de o scrisoare personală, a fost trimisă de Anulius la 15 aprilie 313. Documentul cu nr. 11 se găsește în colecția de acte editată de H.v. Soden, *Urkunden zur Entstehungsgeschichte des Donatismus*, 1913, reed. de H.v. Campenhausen, în: *Kleine Texte für Vorlesungen und Übungen (=KIT)*, 122, Berlin, 1950. (în continuare se va indica nr. documentului și editorul).

¹⁵ A se vedea scrisoarea imperială la Eusebiu de Cezareea, *Istoria bisericească*, X,V,18-20, p. 382-383.

celor care le-au primit de la clerici căzuți. Prin urmare, sinodul nu a pus în discuție problema hirotonirii lui Cecilian de *traditori*, ci a recunoașterii valabilității hirotoniilor acestora.¹⁶

Nemulțumiți de aceste decizii, donatiștii au continuat polemica împotriva Bisericii, motivând că puținii episcopi prezenți la Roma nu au examinat temeinic problema în discuție și de aceea au luat o decizie pripită. Vrând să pună capăt definitiv acestor dispute, împăratul Constantin cel Mare a hotărât convocarea unui sinod la Arelate, care a întrunit 40 de episcopi apuseni. În același timp, s-a derulat în Africa o anchetă pentru clarificarea poziției episcopului Felix de Aptunga, acuzat de trădare. Rezultatele anchetei au infirmat acuzația la 15 februarie 314¹⁷. Acest lucru se răsfrângea pozitiv și asupra lui Cecilian care fusese hirotonit de Felix, iar sinodul de la Arelate se putea pronunța împotriva donatiștilor. Împăratul urmărea cu interes desfășurarea evenimentelor pentru că „această ceartă care în chip mizerabil s-a prelungit atât de mult datorită unor rivalități rușinoase” iar episcopii care trebuiau să dea dovadă de „înțelegere frățească și deplină, s-au dezbinat între ei în chip nelegiuit” dau prilej păgânilor străini de învățătura cea preasfântă să o batjocorească¹⁸.

Printr-o serie de canoane, sinodul de la Arelate căuta să reglementeze definitiv disensiunile din Biserică. Canonul 8 interzicea repetarea botezului dacă a fost făcut în numele Sfintei Teimi; canonul 13 recunoștea valabilitatea hirotoniilor săvârșite chiar și de traditori; canonul 14 prevedea excomunicarea acuzatorilor care nu-și dovedeau demersul lor prin documente autentice¹⁹.

Înfrânți și de această dată, donatiștii au apelat din nou la împărat. Intrigat de faptul că aceștia nu respectă deciziile sinodale de la Arelate, împăratul i-a chemat pe reclamanți la curtea sa de la Mediolanum²⁰. După o nouă confruntare teologică cu susținătorii lui Cecilian și Felix și pe baza rapoartelor întocmite de episcopii Economiu și Olimpiu a fost emis un decret de condamnare a donatiștilor, comunicat vicarului Eumalius al Africii la 10 noiembrie 316²¹. Prin aceasta împăratul dezvăluia episcopatului propria viziune privind relația statului cu Biserica, fapt demonstrat și de alte dispoziții ce au urmat.

Astfel, la scurt timp (anii 316/317) s-a dispus confiscarea bisericilor donatiste în favoarea comunităților cartagineze, decretul fiind pus în aplicare la 12 martie 317 de ducele Leontius și de comisarul Ursacius. Deși au apelat la arbitrajul imperial, donatiștii s-au opus cu îndârjire, refuzând în multe cazuri să părăsească bisericile lor. S-a acționat în forță cu ajutorul soldaților, s-a produs vărsare de sânge sub ochii îngroziți ai celor ce priveau dezlănțuirea acestui război inter-creștin, s-au făcut arestări și s-au dispus exilări în rândul ierarhilor, printre ei numărându-se și episcopul Silvan de Cirta²². Ca urmare a acestor măsuri, donatiștii au declarat toată Biserica decăzută, formând o Biserică separată, „a celor curați”, singura care săvârșește taine valide. Acest principiu a definit mișcarea donatistă pe tot parcursul existenței ei.

Confruntările au cunoscut în unele cazuri cote neatinse poate nici în timpul persecuțiilor, dacă avem în vedere faptul că se dădea o luptă a creștinilor contra creștinilor și nu a păgânilor contra creștinilor. Din evoluția acestui conflict, însuși împăratul Constantin cel Mare a înțeles că pacea pe care o dorea în Biserică nu se poate obține cu forța, ci prin acceptare liber consimțită de ambele părți că pot trăi în comuniune în aceeași Biserică. Astfel, el a revenit asupra

¹⁶ A. Schindler, *Afrika I*, p. 657.

¹⁷ Cf. *Acta purgationis Felicis*, Documentul 19, (H.v. Soden).

¹⁸ Din scrisoarea imperială către episcopul Chrestus al Siracuzei, la Eusebiu de Cezareea, *Istoria bisericească*, X.V,22 și 24, p. 383-384.

¹⁹ J.M. O'Donnell, *The Canons of the First Council of Arles*, Washington, 1961. Deși a existat o aprinsă polemică între tradiția baptismală africană și cea romană în timpul Sfântului Ciprian și al papei Ștefan, a se vedea infra, nota 3, în Sinodul de la Arelate cartaginezii s-au raliat tradiției baptismale romane și egipteano-palestiniene.

²⁰ Documentul 28, (H.v. Soden).

²¹ Scrisoarea imperială căruia îi era atașat decretul de condamnare a donatiștilor, Documentul 25, (H.v. Soden).

²² Documentul 28, (H.v. Soden).

deciziilor luate contra donatiștilor, permițând revenirea celor exilați, prin decretul emis la 5 mai 321, și acordându-le largă toleranță printr-o altă lege decretată în același an²³.

Aceste măsuri coroborate cu existența unei majorități donatiste în multe din comunitățile nordafricane, a dus la creșterea influenței acestora până la dobândirea privilegiilor acordate clerului Bisericii universale. Un exemplu concludent îl constituie faptul că în anul 330 s-a impus construirea unei biserici în Cirta (Constanța) pe cheltuiala statului, după ce donatiștii au pus stăpânire pe biserica ctitorită chiar de împărat²⁴. Prin urmare, este evident faptul că după decretul de toleranță din anul 321 și până la moartea împăratului Constantin sa oficializat existența a două Biserici în nordul Africii, dintre care mai numeroasă era cea donatistă. Datorită conducerii exercitate de personalități ca Donatus cel Mare²⁵, Parmenian²⁶ și Primian, majoritatea episcopatului african a aderat la această erezie. La un sinod ținut la Cartagina, în anul 336, sub președinția lui Donatus, participau nu mai puțin de 270 de episcopi donatiști²⁷. Cu acest prilej s-a reafirmat necesitatea rebotezării celor ce treceau la donatiști. Cu toate acestea toleranța asigurată de puterea imperială a creat premisele coabitării relativ pașnice a celor două confesiuni. Donatiștii chiar și-au intensificat misiunea lor, devenind dominanți în nordul Africii, grație toleranței de care s-au bucurat și sub împăratul Constans (337-350), care stăpânea și peste Africa.

Vrând să fructifice această conjunctură favorabilă pentru donatiști, episcopul Donatus a inițiat unirea cu Biserica, cerând împăratului să-l recunoască pe el întâistător al întregii creștinătăți cartagineze. Prin aceasta el urmărea să oficializeze donatismul ca singura credință adevărată. În același timp însă, donatiștii tolerați în Africa nu erau în comuniune cu nicio Biserică locală. Deci excluși din Biserica universală. Recunoașterea lor ar fi fost posibilă numai prin revenirea în comuniune cu Biserica din Cartagina și supunere față de întâistătorul ei, care era în comuniune cu Biserica universală.

Acest lucru l-a înțeles și împăratul Constans și nu s-a lăsat atras în mrejele donatiștilor. Spre deosebire de fratele său, împăratul Constanțiu al II-lea (337-361), care susținând semiarianismul menținea episcopatul răsăritean dezbinat²⁸, în provinciile guvernate de Constans predominau ortodocșii niceeni și se bucura de menținerea unității și comuniunii dintre ei. Prin urmare, el spera în realizarea împăcării episcopilor și în spațiul african însă nicidecum în varianta donatistă respinsă de Biserică. De aceea i-a delegat pe Paul și Macarie să meargă la Cartagina și, sub pretextul că supraveghează împărțirea subvențiilor, colectarea impozitelor și trimiterea lor în capitala imperială, să descopere intențiile donatiștilor. Realizând acest lucru, Donatus a reacționat dur, criticând intervenția împăratului în problemele bisericesti. „Ce are de-a face împăratul cu Biserica?”, a fost lozinca sub care el i-a mobilizat pe susținătorii lui împotriva suveranului²⁹.

²³ Documentele 30-31, (H.v. Soden).

²⁴ Documentul 36, (H.v. Soden).

²⁵ A se vedea, P. Monceaux, *Histoire littéraire de l'Afrique chrétienne*, Bd. V, Paris, 1920, p. 105șu.

²⁶ *Ibidem*, p. 221șu.

²⁷ K.S. Frank, *Lehrbuch der Geschichte der Alten Kirche*, Paderborn, 1997, p. 269.

²⁸ Detalii despre disputele ariene după Sinodul I Ecumenic de la Niceea, la I. Rămureanu, „Lupta Ortodoxiei contra arianismului de la Sinodul I ecumenic până la moartea lui Arie”, în *Studii Teologice*, nr. 1-2/1961, p. 13-31; Idem, „Sinodul de la Sardica din anul 343. Importanța lui pentru istoria pătrunderii creștinismului la geto-daco-romani”, în *Studii Teologice*, nr. 3-4/1962, p. 146-182; Idem, „Sinoadele de la Sirmium dintre anii 348 și 358. Condamnarea lui Fotin de Sirmium”, în *Studii Teologice*, nr. 5-6/1963, p. 266-316; C. Voicu, „Problema homoousius la Sfântul Atanasie cel Mare”, în *Mitropolia Olteniei*, nr. 1-2/1963, p. 3-20; I. Oritz de Urbina, *Nicee et Constantinople*, Paris, 1963; H. G. Opitz, *Urkunden zur Geschichte des arianischen Streites*, 2 vol. Berlin-Leipzig, 1934-1935; H. Vogel, *Das Nicaenische Glaubensbekenntnis, Eine Doxologie*, Berlin-Stuttgart, 1963; N. Chifăr, „Ortodoxia în confruntare cu arianismul. Episcopatul apusean în apărarea crezului niceean”, în: *Analele științifice ale Universității Al. I. Cuza-Iași*, Teologie, tom IV, 1997-1998, p. 187-202; N. Dumitrașcu, *Hristologia Sfântului Atanasie cel Mare în contextul controverselor ariene și post-ariene*, Cluj-Napoca, 1999, reed. 2003; Idem, *Cele șapte personalități de la Niceea (325)*, Cluj-Napoca, 2003.

²⁹ Optatus de Mileve, *op. cit.*, III,3.

Prin urmare, împăratul a decis să pună capăt ereziei donatiste. A reinnoit, în anul 347, edictul emis de tatăl său în anul 316, cerând donatiștilor să recunoască autoritatea episcopului Gratus al Cartaginei, al doilea urmaș al lui Cecilian. Totodată locașurile de cult și bunurile bisericesti ale lor reveneau Bisericii. Ierarhii care refuzau să se supună episcopului Cartaginei luau drumul exilului iar rebotezarea era interzisă. Au urmat violente ciocniri între donatiști și reprezentanții autorității imperiale, cum a fost cazul în Numidia, unde trupele comandate de Macarie s-au înfruntat cu opoziții donatiști grupați în jurul episcopului Donatus de Bagai, baricadați într-o biserică. Însuși Donatus al Cartaginei a fost trimis în exil, unde a murit în anul 355, urmașul său devenind episcopul Parmenian. Revoltați de această decizie, donatiștii au trimis o delegație, în frunte cu episcopul Marcus, care a adus grave jigniri comisarului Macarie. Acesta a ordonat biciuirea lor, iar pe episcop l-a întemnițat și în cele din urmă l-a executat, făcând din el un nou martir al donatiștilor³⁰.

Sub președinția episcopului Gratus al Cartaginei s-a ținut în anul 348 un sinod african, care a interzis din nou practica readministrării Tainei Botezului celor botezați de eretici și venerarea unor martiri falși³¹.

Situația aceasta s-a menținut până la urcarea pe tron a ultimului descendent constantinian, Iulian Apostatul (361-363), care permitând tuturor exilaților să revină în comunitățile lor a facilitat reactivarea donatismului în Africa. Apostaziind de la credința creștină, împăratul Iulian urmărea distrugerea Bisericii prin confruntările din interiorul ei. Ca și în cazul disputelor dintre niceeni și arieni, el a permis donatiștilor să-și reactiveze comunitățile și scaunele episcopale. A ordonat repunerea lor în posesia bunurilor pe care le-au deținut înainte de edictul din anul 347. Revenirea donatiștilor în Africa a însemnat declanșarea unei crunte războaie: orașele au fost jefuite, bisericile ortodocșilor devastate, numeroși episcopi și preoți maltratați. În acest proces au fost antrenați chiar și unii reprezentanți ai statului, care s-au folosit de furia donatiștilor și de influența episcopilor lor pentru a complota și submina autoritatea imperială, atitudine menținută până în timpul împăratului Honoriu (395-423), care la 30 ianuarie 412 decretă realizarea unirii și încorporarea lor în Biserica universală³².

Măsurile politice și bisericesti luate împotriva donatiștilor în timpul dinastiei constantiniene definesc, pe de o parte, modul în care împăratul înțelegea apartenența sa la creștinism și obligațiile asumate pentru apărarea intereselor Bisericii și menținerea unității de credință ca premisă a realizării unității imperiului, iar pe de altă parte prudența pe care Biserica o manifesta față de implicarea puterii seculare în problemele ei și tenacitatea cu care lupta ca să-și păstreze autonomia față de stat.

Odată cu victoria de la Pons Milvius și consolidarea stăpânirii asupra Apusului, Constantin cel Mare a acordat atenție deosebită creștinismului. Acest lucru reiese foarte clar din dispozițiile date în urma întâlnirii cu Liciniu, la Mediolanum, în primăvara anului 313, când Biserica a dobândit deplină libertate. Împăratului Constantin îi era cunoscută toleranța manifestată față de creștini în partea apuseană a imperiului încă din timpul domniei tatălui său, Constanțiu Chlor (293-305 cezar; 305-306 august), care diferea categoric față de situația din Răsărit. Persecuția declanșată de împăratul Dioclețian (284-305), care a cunoscut sub Galeriu (293-305 cezar; 305-311 august) o cruzime nemaîntâlnită, nu s-a manifestat cu aceeași virulență în Apus (câteva biserici au fost distruse, cărți de cult și arhive arse și catacombele din Roma umplute cu nisip pentru a împiedica adunările creștinilor), cu atât mai puțin în provinciile

³⁰ Detalii despre aceste confruntări în *Passio Marculi*, Migne, P.L. VIII, 760-766, și *Passio Maximiani et Isaac*, ibidem, 767-774. A se vedea și K.Baus/E. Ewig, *Die Reichskirche nach Konstantin dem Großen. Die Kirche von Nikaia bis Chakedon*, în H. Jedin (editor), *Handbuch der Kirchengeschichte*, II/1, Freiburg-Basel-Wien, 1985, p. 146.

³¹ Este vorba de acei creștini care au căutat cu orice preț martiriul, practică respinsă de Biserică în timpul persecuțiilor. *Ibidem*, p. 147-148. A se vedea infra, nota 5.

³² A se vedea *Codex Theodosianum*, XVI,5,52, T. Mommsen și P. Meyer (editori), 2 vol., ed. a II-a, Berlin, 1954.

guvernați de Constanțiu Chlor, iar edictul de toleranță emis de Galeriu în anul 311 și care n-a ajuns să fie aplicat în Răsărit legaliza o stare de fapt existentă în Apus³³.

Din experiența revelației personale primită de la Divinitatea Supremă³⁴ și în urma consfătuirilor pe care le-a avut la Roma cu Miltiade și Osius de Cordoba, deveniți consilieri imperiali mai ales pe probleme religioase, împăratul Constantin a înțeles că religia creștină nu este una dintre multiplele religii practicate și tolerate în imperiu, ci singura și adevărata credință în Dumnezeu-Atotputernic, Căruia îi datorează consolidarea puterii, și că acestea și slujitorilor ei trebuie să-i acorde toată atenția și sprijinul. Acest lucru rezultă și din dispozițiile personale comunicate prin scrisori guvernatorilor provinciali legate de restituirea integrală a bunurilor confiscate în timpul persecuțiilor și a subvențiilor oferite de stat pentru susținerea clerului³⁵. Relevant în acest sens este următorul pasaj: „De vreme ce rezultă din multe împrejurări că atunci când este disprețuită aceea religie în care se păstrează un adânc respect pentru cea mai sfântă putere divină, mari pericole se abat asupra vieții publice, dar atunci când este adoptată legal și respectată ca asigură cea mai semnificativă prosperitate numelui roman și reușită remarcabilă pentru toate cele omenești prin bunăvoința divină, am considerat de bine ca acei oameni care slujesc cu evlavie cuvenită și în deplinul respect al acestei legi întru slava credinței divine să fie răsplătiți pentru efortul lor”³⁶.

Instaurarea schismei donatiste care scinda creștinătatea africană și putea să se extindă pe o arie mult mai largă reactivând disputa baptismală dintre Sfântul Ciprian al Cartaginei și Ștefan al Romei, care a antrenat până și Biserica din Capadocia, l-a determinat pe împăratul Constantin să acționeze prompt. I-a cerut episcopului Miltiade să arbitreze rezolvarea acestui conflict, dar i-a ordonat să judece cazul împreună cu trei episcopi galici.

În viziunea împăratului, trebuia să se acționeze conform procedurii juridice civile, episcopii desemnați de el constituindu-se într-un complet de judecată. Hotărârile acestui for trebuiau respectate întocmai.

Intuind pericolul creării unui precedent cu implicații nedorite în relația Biserică-stat, iar schisma africană fiind o chestiune strict bisericească chiar dacă donatiștii au apelat la intervenția imperială, Miltiade a invitat la Roma încă 15 episcopi din Italia, transformând instanța judecătorească dorită de împărat într-un autentic sinod local și oferindu-i suveranului, în mod indirect, o lecție privind statul de drept al Bisericii³⁷. Împăratul și-a însușit totuși deciziile acestui sinod care răspundeau, de fapt, dorinței lui de a-l absolvi pe Cecilian de acuzația de necanonicitate, socotind că astfel și schisma donatistă va lua sfârșit.

Fiind solicitat din nou de donatiștii nemulțumiți de acest verdict, împăratul Constantin a convocat, de această dată, un sinod general la Arelate, în august 314, la care a invitat episcopii din toate provinciile Imperiului de Apus. El înțelesese că o controversă religioasă nu poate fi rezolvată decât de o instanță bisericească, însă aceasta trebuia să se întrunească sub auspiciile

³³ Deși neconfirmată de documente, apartenența la creștinism a lui Maxențiu poate fi presupusă. S-ar părea că acesta a fost unul din principalele motive care au contat pentru excluderea lui de la conducerea imperiului la consfătuirea de la Carnuntum, din anul 308. A se vedea R. Donciu, *Împăratul Maxențiu și victoria creștinismului*, Ed. Antet, Filipeștii de Târg, 2007.

³⁴ A se vedea relatarea evenimentului la Eusebiu de Cezareea, *Viața lui Constantin cel Mare*, I,28-30, PSB, vol. 14, București, 1991, p. 76-77, și Lactanțiu, *Despre moartea persecutorilor*, 44,5-6, ediție bilingvă, Polirom, Iași, 2011, p. 141-142.

³⁵ Relevantă este scrisoarea către Cecilian al Cartaginei privind distribuirea banilor prevăzuți pentru „plata cheltuielilor conducătorilor legitimei și sfinteii religii creștine”, păstrată în copie la Eusebiu de Cezareea, *Istoria bisericească*, X,VI, p. 384-385, și cea adresată proconsului Anulinus al Africii privind scutirea clerului de orice sarcină publică, *ibidem*, X,VII, p. 385-386. Se pare că donatiștii au devenit și mai neîngăduitori cu Cecilian pentru că ei, care se considerau urmașii de drept ai creștinilor adevărați din nordul Africii, au fost excluși de la aceste privilegii, de care se bucurau „trădătorii”. C. Andresen/A.M. Ritter, *op. cit.*, p. 69.

³⁶ Cf. C.M. Odahl, *Constantin și imperiul creștin*, trad. de M. Pop, Ed. Bic All, București, 2006, p. 112.

³⁷ E. Caspar, *Geschichte des Papsttums von den Anfängen bis zur Höhe der Weltherrschaft*, vol. I, Tübingen, 1930, p. 112.

imperiale și nu ale episcopului Romei³⁸. Deși stătea sub jurisdicția romană, episcopul Chrestus al Siracuzei a primit invitația de participare direct de la suveran, care prin guvernatorul Latronianus îi puna la dispoziție poșta imperială (Cursus publicus). De asemenea, împăratul îi asocia pe episcopi, pe care îi numea frați preaiubiți (carissimi fratres), demnitarilor civili, recomandându-le să meargă la sinod însoțiți de o delegație³⁹.

Cu toate acestea, episcopii participanți nu s-au simțit constrânși să țină cont de cerințele împăratului care sugera să fie examinate capetele de acuzare aduse lui Cecilian de către opozanții donatiști, ci ei au judecat cauza din perspectivă teologică, nu un caz particular, ci unul de principiu valabil pentru întreaga Biserică. În viziunea lor, hirotonia lui Cecilian era valabilă pentru că valabilitatea unei taine nu era dată de vrednicia săvârșitorului, ci de lucrarea tainică a harului dumnezeiesc. De aceea, și în cazul botezului ereticilor nu s-a admis rebotezarea, numai dacă nu a fost făcut în numele Sfintei Treimi (can. 8). Pentru faptul că sinodul nu a analizat solicitarea donatiștilor din perspectiva unui caz particular, așa cum dorea și suveranul, sperând prin aceasta stingerea definitivă a conflictului, ci din perspectiva teologică a credinței Bisericii pe care trebuiau să o respecte toți creștinii, episcopii și-au apărât independența față de puterea seculară. Ei au dat o hotărâre dogmatică privind raportarea la valabilitatea Sfințelor Taine care includea și răspunsul referitor la donatiști. Împăratul a trebuit să accepte și de această dată respectarea autonomiei bisericești, însușindu-și hotărârile sinodale.⁴⁰ Aplicarea lor putea antrena autoritatea imperială în măsura în care nu leza principiile bisericești. Înțelegând că unitatea Bisericii nu este asigurată de emiterea unor edicte imperiale sau de măsuri polițienești, chiar dacă au în fond în vedere chestiuni bisericești, ci ea este postulată numai de respectarea normelor de credință, împăratul a acordat, în cele din urmă, motivat și de escaladarea conflictului din Numidia, toleranță religioasă donatiștilor de care au beneficiat și sub urmașii lui până în anul 347, când s-au impus noi măsuri restrictive.

Din cele expuse rezultă că disputa donatistă, care a antrenat în rezolvarea ei atât autoritatea bisericească manifestată prin decizii sinodale, cât și pe cea politică manifestată prin decrete imperiale, a inaugurat calea conturării unei relații Biserică-stat ce a cunoscut momente de conlucrare benefică pentru ambele părți, dar și de tensiune date de încercarea suveranului, motivat de poziția sa recunoscută în Biserică de „episcopos ton ektos”, de a se suprapune autorității episcopale și de a se impune autoritar în rezolvarea problemelor interne ale Bisericii. Când autonomia ei a fost afectată, Biserica a reacționat, făcându-l pe suveran să înțeleagă că și el este în Biserică și nu deasupra ei și că primește recunoașterea de „episcop pentru treburile din afară ale Bisericii” atât timp cât el o protejează, îi apără și mărturisește credința și acționează pentru binele ei. Când episcopii Bisericii au apelat însă la împărat ca instanță supremă de judecată în problemele de ordin strict bisericești, echilibrul s-a stricat și autonomia ei a fost pusă în pericol, așa cum a demonstrat-o în repetate rânduri încercarea de a rezolva marile controverse teologice cu care s-a confruntat Biserica pe parcursul secolelor. Disputa donatistă este un exemplu concludent în acest sens.

³⁸ Probabil din acest motiv papa Silvestru nu a participat personal la sinod, ci a trimis doar delegați, cum opinează E. Dassmann, *Kirchengeschichte III/1. Konstantinische Wende und spätantike Reichskirche*, Kohlhammer, Stuttgart, 1996, p. 32.

³⁹ „...ia încă doi delegați de rangul al doilea, pe care-i socotești mai potriviți, precum și trei oameni de serviciu, care să te ajute pe drum”, la Eusebiu de Cezareea, *Istoria bisericească*, X,V,23, p. 384.

⁴⁰ Detalii privind raportarea împăratului Constantin cel Mare la autoritatea sinodală la M. Girardet, *Kaisergericht und Bischofsgericht. Studien zu den Anfängen des Donatistenstreites (313-315) und zum Prozeß des Athanasius von Alexandrien (328-346)*, Bonn, 1975; Idem, *Konstantin der Grosse und das Reichskonzil von Arles (314)*, Oecumenica et Patristica, Festschrift W. Schneemelcher, Metropole der Schweiz, 1989.